

ՄԵՐ ԴՐԱՑԻՆԵՐԸ

ՔԻՒՐՏԸ

Շար .

PROF. G. THOMASIAN,

CHIGWELL, LONDON.

գիտ անշարժ ու շուտոր փնայած հոգիներ , եթէ յաջողին հրաշքով մը՝ յարուցանել հարուստ մը օր ուղիք «գեղեցկանայ»՝ դրամին վճռական զենքը բերելով հայ գաղտնի ք սպաս , ես զոհ պիտի ըլլամ իմ լուսմաս ձգած ըլլալուս նուիրակիան դանձաճանկին մէջ , եթէ նոյն իսկ պատահի — եւ անուշտ պիտի պատահի , — որ զնուծ հոգիներ այս տողերուս մէջ «կերպարանափոխութիւն» մը տեսնեն եւ այդ կերպարանափոխութիւնն մէջ անաղջ նկատումներ փնտռեն , այդ ալ զիս զոհ պիտի ընէ . անոր համար որ չի կրնար մեծ պաշարներն վստի վէրքերը ստանալ՝ արժանաք մըն է զոհէ իր անկեղծութեանը համար միմոսներէ քարկոծուելու հանձնարք ունենալը , Արդէն եթէ նոյն իսկ իրօք կայ փոփոխութիւն մը մտածելու եղանակին մէջ քանի պծերուն մէջ , — եւ կայ անհրաժեշտ , — չիտ ուրախութիւն , գլխով որ անկեղծները իրենք ինական պիտի դռնեն , որովհետեւ այն ինքնաբեր արդիւնքն է երկայն , յամբ ու արամբարանական ներքին բռնաշարժութեան մը . միայն ապուշներն ու իմաստակներն են որ երբեք չեն փոխել իրենց մտածելու եղանակը . Պ. տր Իրեանսէ , որ այնքան աշխիւ ու անկեղծ կերպով կը պաշտպանէ այժմ մեր դատը , աստեղծ թշնամին էր մեր պատին , (եւ այն ատեն այ անկեղծ էր , որովհետեւ սխալ տեղեկութիւններու վրայ հիմնուած է Հանդիմանի ներշնչութեամբ էր) . Պ . Լաւրս որ այժմ մեր դատին ամենին արտադին ու հզօր բարեկամներէն մէկն է Հանդիմանի աւանդին վատ յօդուածներէն մին հրատարակեց իր «Լիւր»-ը որ Բարբոնի մէջ՝ ասկից 5-6 տարի առաջ , եւ նոյն իսկ մեր յեղափոխական վարչակարգը այսօր չունին մտածելու , գործելու «միեւնոյն» զգանակը զոր ունէին սակիցառաջ . անոնք ալ ունեցան իրենց ճնշողութիւնը զէպ ի իմաստնագոյն փուլ մը . Մեր յեղափոխական դործունէութեան քննադատութիւն մէջ , գործածեցի ո՞՞ մը զոր պէտք չէր գործածէի , եւ կարող էր իրական սխալներու հետ՝ սխալ համարեցարաններ ալ որոնք սխալ չեն թուիլ այժմ ինձի , Անտոյ մէջ եւ էր սխալողը , չեմ վարանել իրատուութիւնի :

Իայց բան մը զոր միշտ կրկնած եմ եւ պիտի կրկնեմ միշտ , խոհեմութեան անհրաժեշտութեան է , խոհեմութիւնն որ արեւութեան հետ հաշտուի , բայց վարէ զայն . — եւ ասի նոյն իսկ յեղափոխական գործին յաջողմանը բարձրագոյն տեսանկիւնով : Մեր գործիչները պէտք է յիշեն որ Յոյները , որոնք ամենէն ազնիւն ու խրոխտն եղան ժողովուրդներուն , իրենց աստուածներուն մէջէն ամենէն աւելի արիւնցին Սիքինասը , ապառազէն կոչուր , որ քաջութիւնն էր իմաստութեան մէջ , որ զբան ունէր կուրծքին վրայ եւ գլուխը սաղաւարտ , բայց եւ ոտքին տակ օձը խորամանկ :

Ա. ՉՊԱՆԵԱՆ

Թիւրքը սկսած էր հապենայ «բարենորոգում» մը , զոր յետոյ Շաքիր փայտն պիտի գար ամբողջացնելու : Իւրաքանչիւր «գեղին» նշանակած էր երկու «գոլճի» (պահապան) , մինչ մասնատական եւ միւսը հայ — քրիստոնեայ , որ անուշով կը տարբերէր մասնատականէն . հասարակութեան իւրաքանչիւր անհատին — այդ եւ կին — արդիւնած էր անոնց գոլճիներու իմացադրին մէկ զիւղէն հարեան գիւղը երթալու եւ էր բարեկամական այցելուութեան կամ անհրաժեշտ պիտոյցի համար : Եւ այն Խուրքը որ միշտ գայլի արտասուք թափելով կը հնձկուսանէր , խոշոր խոշորագոյններու կը հանդիպէր բարենորոգումներ ժողովուրդ երկրին մէջ , այս «բարենորոգում»ը ամենայն հեշտութեամբ եւ զարմանալի արագութեամբ մտցուցած էր Հասարակութեան ամենախել անկեանց՝ մինչեւ անգամ Մոկաց քարածայրերուն մէջ , եւ նոյնիսկ վրանքանակ Քիւրտերն համակերպած էին այդ «Թրքական բարենորոգմանց» : Յիշեմ միջադէպ մը . — Վրանաքանակ քիւրտ աղա մը , ընկերացած Հայու մը , սովորականին համեմատ նպարներ կը տանին մերձակայ քաղաքը վաճառելու : Քաղաքին մէջ թուրք գոլճին կը հանդիպի իրենց եւ «թէզգէրէ» կը պահանջէ : Աղան որուն մինչեւ այն օր անծանօթ կը մնար «թէզգէրէ» բառը , իր հայ ընկերին կը դիմէ հասկնալու անոր նշանակութիւնը եւ իմանալ թէ ի՞նչ միջոցով ձեռք կը բերուի Հայճընկերը եւ կը բացատրէ «թէզգէրէ» նշանակութիւնը ու կը յաշուուր որ ձեռք բերելու համար «մէկ մէճիտի»-ն մը կը կարօտի մարդս : Այն ատեն Քիւրտը հանկուղ մէճիտիէ մը բարձրաճան թրքիով կ'ըսէ՝ «ես առաւ անհարձ նա պէճա մէճիտիի բրտտ մը , որպէս քա՞ թէզգէրէ» : աղ գանձեմ թէզգէրէ չիկա . դիւ Խորա արեւապիտի պատին վէ պալէ լտէվտայ պլա աէնկէ խօ պլապալա» (այս աչք անիծած շուշը , չի՞ քսեր մէճիտիէ մը տուր ինձ , թէզգէրէ կ'ուզէ , ես գիտեմ ինչ է թէզգէրէ . Աստուածդ կը սիրես ա՛ռ այս ոսկորը , ձգէ՛ բերանը , թող ձայնը կտրէ) :

Պարզ է որ Թուրքը անպատճառ կ'ուշահար իր առանձին մեքենայութիւնները այս օրա-
րենորոգութեանց մէջ : Եւ իրօք երկու կարեւ-
որ նպատակի կը ծառայեցնէր զայն : առաջին
անով կ'աշխատէր «թօգ-փշեղով» քննիչներու
պէջերը, ցուցնել թէ արդէն սկսած է բարե-
կարգել երկիրը : երկրորդ՝ եւ որ կարեւորն է՝
փակել Մուշէ դռները հարստահարուած եւ
վերաւորուած Հայուն առջեւ եւ չթողուլ որ
ան երթայ իր վէրքը ցուցնել եւրոպական
ներկայացուցիչներուն եւ անոնցմէ ապեղտնի
խնդրել :

Այսքանով չէր բաւականանար Թուրքը :
Ռանձնաժողովին աւելի եւս գոհութիւն պատ-
ճառելու ու անոր քննութիւնը անտեղիք ընե-
լու համար, սկսած էր իր մէկ հին խաղը : Ամէն
օր «մէջզէթէն» կ'աշխատեաներու ձեռքերը կը
չրջէին հայ գիւղերը եւ ասիւպամբ Հայերուն
ստորագրել կուտային : Սկսած էր նստել ար-
գարագատութեան գործնական ապացոյցներ
մէջ բերել : Թողած պաշտօնէից, զլիսաւորաբար
Սաւան կոտորածի պարագլուխ հնէջ Գարա-
նիզպալիի հարէմի մէջ պահուած եւ այլ շրջիկ-
ները, վաշտով մը կը հետեւէր ինչոյ(“) անուն
քիւրտ աննշան սրիկայի մը որ կոտորածի
ժամանակ փախուցած էր հայ աղջիկ մը : Եւ-
կու սպաննուած զօրքերու եւ զինուորներու
ձեռքը չիշնայու համար ինքնասպան եղող
ինչոյի զիակի հետ բերին հայ օրիորդը եւ
յանձնեցին գատիին, որուն սեմէն այլեւս ցուրտ
չեկաւ : Ինչպէս ամէն ժամանակ, այժմ ալ,
Թուրքը ասով ցոյց կուտար թէ բոլոր չարեաց
պատճառը այդ անցուած Գրգիւրին են եղած ու
բոնց ասնքը յաջողած է ձեռքն առնել աչեւեւ :
Բայց, չգիտեմ արդարութեան, ո՞ր էրեքտակի
միջոցաւ, յայտնուած էր կոտորածի պարագը-
լուի եւ հրամանատար Գարա-նիզպալին ըլ-
լալը եւ յանձնաժողովը զայն անուազբով մը ի-
րեն կը կանչէր : Հետեւեալ ասուած Գարա-
նիզպալին անշնչացած գտան : Գատաստանի կու-

չը իր հեքտրական հոսանքով յանձնարած
էր չարագործը : Յաջորդ թողած էր 9-10 տա-
րեկան մանչ մը, զոր Տիգրանակերտի կողմեր
փախցնել աշխատեցտն պաշտօնեաները եւ ու-
րու ամբողջ կայքը անուրդի հանուեցան ան-
միջպաէս : Էս անուրդի հրապարակը կը շարա-
պէի պէտքաց, երբ մայրս յիշեցուց ինձ ա-
րախճիս դնել : Ձեմ կրնար նկարագրել թէ
ներքին ի՞նչ յուզմամբ եւ բաւականութեամբ
կը դիտէի այն թանկագին իրեղէնները, զոր
այնքան աննշան արժէքով կը յափշտակէին
իրարմէ պաշտօնեաները, իսկ հարեմի ամսեղ
դռներու մասին հաստատ աղբիւրէ իմացուե-
ցաւ, որ այս անգամ գայմագամի որսերն էին
զարմեր :

Փոքրիկ փակագիծ մը կը բանամ յայտնե-
լու համար թէ ի՞նչու արախճի յիշեցնելու
հոգածութիւն էր բարդուած մօրս վրայ : Եւ
զպրոցի սեմէն զեռ նոր էի գուրս եկեր երբ
մօրս գիրկը վերագարձայ : Դպրոցականի յա-
տուկ անհոգութեամբ, մեր զբացու ախտա-
տոււն գնացած պաշտանակ սովորութիւն չունէի
արախճիս ցնել : Սր մը անաւտուան կողմուխ
տունիքն էի ելեր զլիսաբաց, զպաթիւ մը նկա-
տեց զիս եւ իրեն կանչեց : Գնացի : Ան սկը-
սաւ իր հարցութիւնները, թէ ո՞ր տեղացի եմ,
ի՞նչ աղէ էմ եւ ո՞րկէ եմ եկած : Երբ պա-
տասխանեցի որ Հայ եմ, նոյն գիւղէն եմ եւ
ուրիշ տեղ մը չեմ գացեր որ եկած ըլլամ, գո-
չեց սպառնալին : ՈՍնպատճառ դու պէտք է
օտար երկրէ մը եկած ըլլաս, որովհետեւ զըլ-
խաբաց ման կուզաս : Հազիւ կըցտայ համոզել
որ կեսանց անջ ընաւ մօրս զբէկէ բաժնուած
չեմ, թէ մեք մէկ քանի տարուայ զաղփական
էինք այդ գիւղին մէջ եւ թէ ես ախտատան
երդիքը բանալու էի ելած : Ետեց արախճուս
վրայ խորհելու : Վերջապէս կիսահամոզ հետե-
ցաւ ինձմէ : Որպէս զի կրկին փորձութեան
ծուղարը չկըցար, խնդրած էի մօրմէս յիշել ինձ
արախճիս, ամէն անգամ երբ ես դուրս էի կ'ելլէի :
Թող ընթերցողը չնեղանայ, որ զինքը կը ձանձ-
րացնեմ արախճիս անմիտ պատմութեամբ :
Ասով կ'ուզեմ միայն թեթեւ գաղափար մը
տալ թուրք պաշտօնէից այն աշալիլութեան
վրայ, զոր կ'ուշահար ի հարկին : Ծեղուրն
Թուրք պաշտօնեան ի միջի այլ կոսկածաւոր
կարծիքներու, ունէր եւ այն կարծիքը որ այդ
ժամանակ իր ըթին տակ կը գործէին բաղմա-
թիւ շարժելու քաղաքացի ցարձիւնի, թղթակից-

(“) Հայերու եւ Գրգիւրու մէջ կայնախապա-
շարում մը որ երբ ծնողք մը զաւակներ ու-
նենաւ եւ մեռին : անոնք իրենց որդիները
կ'անուանեն հարեւան ազգի անուններովը, որպէսզի
ապրին եւ երկրորդ ապրին : այսպէս եւ
այս պատճառով Հայաստանի մէջ կան Հայեր
որոնք Քիւրտի անուն կը կրեն եւ Քիւրտեր ու-
րոնք Հայու անուն կը կրեն : Ինչոյի մասին :

ներ, որ ծպտեալ կը մտնեն ամէն խաւերուն մէջ, կը ծանօթանան ընդհանուր գրութեանց եւ կը հաղորդեն ուր որ հարկն է: Ասոնց սուած տեղեկութիւնները բազմաթիւ փաստերով կրնան ջրել բռնի միջոցներով Թուրքի կազմած տեղեկագիրը եւ ստորագրել տուած «մաղպաթաները» — քսիւնակութեան թղթիւրը — ու խափանել Հայութեան ձայնը, խեղդելու համար կազմուած ծրագիրը: Ինձ պատահած անցքէն երկու օր առաջ Ղ. հայաբնակ գիւղէն՝ զօճի-ներու միջոցաւ ձերբակալուած էին երկու ան-ծանօթ անձեր. մօտ մէկ շաբաթ պահուելով գաւառական բանտին մէջ, երբ ո՛չ մէկ կերպով կարելի չեղաւ հաստատել ո՛չ անոնց աղգու-թիւնը: Ի՞նչ հպատակութիւնը, Պիթիքիզու կեդրո-նական բանտը ուղարկուեցան: Միմիայն անոնց քով գտնուած աղօթադէժ մը կարծուած էր որ Յոյներ էին անոնք: Ահա այս զօրաւոր փառ-տով Թուրք գապթիէն սրատեսութիւն էր ու-նեցեր գլխաւացութեանս նման անհոգու-թեան մէջ կասկածանքի խառնափնթոր կծիկի ճոթը որոնել:

Բիշ մ'ալ Յանձնառողովին ներկայութեան Հայոց խնդրոյն նկատմամբ, Թուրքի եւ Բիւր-տի ունեցած ցնորամիտ համոզման մասին:

Բիւրտը կազմած էր այն հաւատը թէ Հայու աղատութեան ժամանակն հասած է եւ ռուսա-կան բանակը զարնան առաջին օրեր պիտի մտնէ Հայաստանը բարեկարգելու համար: Օր մը երբ սովորականի համեմատ մեր դրա-ցու ախոռատան մէջ խմբուած էինք քանի մը Հայեր, եւ կարծիքներ կը փոխանակէինք: Գիւրտի մը լամուկ տղայական հրճուանք կը

յայտնէր իր հայ ընկերներուն՝ «հայրս կ'ըսէ վաղ միւս օր «կեաժօնէր» (չէկեր) պիտի գան հոս»: Մենք որ կը հասկնայինք այդ փո-խաբերական լատի բուն իմաստը, զուարճանա-լու եւ իմանալու համար քուրդ ու թուրք չրջանակներու մէջ յայտնուած կարծիքները, հարցուցինք, «Ո՞վ է կեաժօն, սա՛է, ապա սա՛», իւրաքանչիւր անգամ մատով ցոյց տալով տա-ւար մը: «Ո՛ր», կը պատասխանէր ամէն անգամ, կեաժօն տաւար չէ՞»: «Ի՞նչ է հապա», հարցու-ցինք: «Կեաժօն Ռո՛ւս է, Ռո՛ւս», պատասխա-նեց վերջապէս: Այսպէս կը կատորուէր քըր-դական սա առածը՝ «Մաղընան ըլ մալան կոզըն բըճիկան ըլ ճերէ պանան» — (մեծերը տու-նե՛րու մէջ ըսին, փոքրերը տանիքներու վրայ):

Թուրքը աւելի առաջ կ'երթար եւ բացորոշ կերպով կ'արտայայտէր իր գաղափարը: Պաշ-տօնական մարմինները թրքական կարեւոր չրջաններու մէջ տարածած էին, որ Բ. Գուռնէն տեղեկագիր եւ հրահանգներ են ուղարկուած իրենց, որոնք կը հաղորդեն թէ «եօթր տարուան ինքնավարութիւն» մը պիտի տրուի Հայերուն, Սուլթանի գերիշխանութեան տակ, եւ այդ ժա-մանակամիջոցի հարկերը գրեթէ ամբողջու-թեամբ պիտի յատկացուին երկրին վերաշի-նութեան եւ հաղորդակցութեանց զիւրութեան համար: Որոշեալ ժամանակէն յետոյ, երկրի բոլորովին պիտի յանձնուի Հայուն եւ Թուրքը պիտի քաշուի Արաբիոյ խորքերը:

ԼՕՏՏԱԿ

(Վերջը միւս անգամ)

